

РОЗДІЛ І

ДУХОВНІ КОНСТАНТИ В МІНЛИВОМУ СВІТІ

УДК 37.0 : 783.2(045)

DOI 10.34064/khnum2-1601

ОКСАНА ЦУРАНОВА

ORCID 0000-0002-1516-1582

Харківська гуманітарно-педагогічна академія,
пров. Ш. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, Україна
oksanatsuranova@ukr.net

**РОЛЬ М. ІЛЬМІНСЬКОГО ТА С. РАЧІНСЬКОГО
У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ С. СМОЛЕНСЬКОГО**

АНОТАЦІЯ

Цуранова Оксана. Роль М. Ільмінського та С. Рачинського у формуванні особистості С. Смоленського.

Розглядається діяльність С. Смоленського – ідейного натхненника Нового напрямку в православній духовній музиці кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Формування різних аспектів його багатогранної діяльності – педагогічної, наукової, музично-творчої, суспільно-організаційної – проходило у першій, Казанський період життя під впливом двох корифеїв просвітництва й освіти – М. Ільмінського та С. Рачинського. Головною об'єднуючою задачею названих діячів стало просвітництво народу через організацію навчально-виховної системи, що ґрунтується на ідеях православного вчення. Тісне співробітництво з М. Ільмінським підштовхнуло С. Смоленського

до роботи з перекладання церковних піснеспівів для малих народів, створенню підручника з церковного співу. С. Рачинський затвердив С. Смоленського в думці про відродження споконвічних витоків в церковно-співочому мистецтві.

Ключові слова: церковний спів; знаменний розспів; музична освіта; просвітництво; педагогічна діяльність.

АННОТАЦІЯ

Цуранова Оксана. Роль Н. Ильминского и С. Рачинского в формировании личности С. Смоленского.

Рассматривается деятельность С. Смоленского – идейного вдохновителя Нового направления в православной духовной музыке конца XIX – первой половины XX вв. Формирование различных аспектов его многогранной деятельности – педагогической, научной, музыкально-творческой, общественно-организационной – проходило в первый, Казанский период жизни под влиянием двух корифеев просвещения и образования – Н. Ильминского и С. Рачинского. Главной объединяющей задачей названных деятелей стало просвещение народа через организацию учебно-воспитательной системы, основывающейся на идеях православного учения. Тесное сотрудничество с Н. Ильминским подтолкнуло С. Смоленского к работе по переложению церковных песнопений для малых народов, созданию учебника по церковному пению. С. Рачинский утвердил С. Смоленского в мысли о возрождении исконных истоков в церковно-певческом искусстве.

Ключевые слова: церковное пение; знаменный распев; музыкальное образование; просвещение; педагогическая деятельность.

ABSTRACT

Tsuranova Oksana. The role of N. Iliminsky and S. Rachinsky in the formation of the personality of S. Smolensky.

Background. The modern system of national education, including music, is on the path of reorganization and reformation. Creating new educational models, it is useful to refer to the samples, time-tested, created by people whose names are permanently inscribed in the European cultural and historical fund. This confirms the life and work of Stepan Vasilyevich Smolensky (1848–1909) – teacher, medievalist, composer, regent, reformer of the music education system, public

and cultural figure, ideologist of the New Direction of Orthodox Music of the late XIX – first half of the XX centuries.

The formation of the ideology of the musician-teacher, the approval of his convictions became possible in many ways thanks to the support of two of his contemporaries, outstanding pedagogical figures – N. Ilminsky and S. Rachinsky.

Objectives. The purpose of the article is to reveal the personal interaction of S. Smolensky with N. Ilminsky, S. Rachinsky, to appraise the contribution of the latter to the formation and development of his ideological positions, which determined the direction of further professional activity.

Methods. The article uses the method of historicism, which allows us to consider the phenomena of artistic culture, enlightenment and education in the dynamics of their formation.

Results. The formation of S. Smolensky took place in the Kazan period of life under the influence of Nikolai Ilminsky and Sergey Rachinsky.

Nikolai Ivanovich Ilminsky (1822–1891) – orientologist, mission tmissionary-teacher, biblical scholar, takes a special place in the biography of Stepan Vasilyevich Smolensky.

The scientific works of N. Ilminsky cover a wide area of knowledge, like that: theology, linguistics, foreign translation, pedagogy and missionary work. His scientific studies, their practical implementation, which have not lost their relevance even nowadays, put Nikolai Ivanovich in a row of prominent figures of the Orthodox enlightenment of small peoples of the Volga region, Ural region and Siberia.

The merits of N. Ilminsky belongs to the founding of the first schools for small nations of the Volga region, as well as the teachers' seminary in Kazan, where S. Smolensky was invited to the post of teacher of singing, history and geography.

Church singing was considered in the missionary policy of the government as an important strategic element of introducing baptized aliens to orthodoxy. To this end, S. Smolensky was involved in a large-scale project of translating religious chants into the languages of the national small peoples of the Volga region, which determined the direction of his entire musical and singing work.

Fully sharing the beliefs of N. Ilminsky, the young teacher focused on teaching church singing, in the moral and educational significance of which he

infinitely believed. The lack of a methodical program for this discipline in public schools made S. Smolensky delve into this area of knowledge, as a result of which he developed the author's system of teaching the named subject.

In his pedagogical activity, S. Smolensky made extensive use of the methodological manuals created by him, which became an indispensable teaching material for future teachers. Here in Kazan, with the assistance of N. Ilminsky was opened a new page in the life of S. Smolensky, his deep immersion in the field of paleographic research.

In Kazan, in the period of close cooperation with N. Ilminsky, typical features of S. Smolensky's future activity were outlined, which received its brilliant application in the next Moscow period of life, during his leadership and reforming the Synodal School of Church Singing and Choir.

S. Smolensky called his last teacher Sergei Alexandrovich Rachinsky (1833–1902) – professor and founder of the Department of Plant Physiology, Moscow University, a teacher, corresponding member of the Imperial St.-Petersburg Academy of Sciences.

The acquaintance of S. Smolensky and S. Rachinsky occurred on the basis of the folk soil, based on Orthodox ideals. Foresight of judgment and deep knowledge of ancient church chants gave S. Rachinsky the right to take an active part in the scientific and educational activities of S. Smolensky. This confirms the extensive work carried out by S. Smolensky on the harmonization of the main Orthodox chants, undertaken at the insistence of his elder friend.

The reforms carried out by S. Smolensky in Moscow and St.-Petersburg were fundamentally based on the education system of S. Rachinsky, aimed at developing the national element.

Conclusions. A powerful monolith in the face of the polyglot and the manager N. Ilminsky, set off by the elegance of the artistic, but at the same time «meekly obstinate» nature of the educator-creator S. Rachinsky multiplied to the personality of Stepan Vasilyevich. In turn, the example of the life and work of S. Smolensky set a high tone and indicated a movement vector for many respectable professionals of musicians, teachers, choir masters, and scientists.

Faith S. Smolensky, by lifeblood of the folk song and znamenny chant, inspired a wide range of composers, including P. Chesnokov, A. Kastalsky, S. Rachmaninov, A. Grechaninov, A. Nikolsky, N. Golovanov, K. Shvedov, Vik. Kalinnikov and others.

Becoming one of the founders of medievalism in the area of church music, S. Smolensky outlined the main components of a scientific search in the history and theory of orthodox church singing, in the course of which A. Preobrazhensky, A. Nikolsky and others.

A gifted teacher and organizer, S. Smolensky showed an example of the work of exemplary musical institutions whose school was attended by the greatest choirmaster of the last century: P. Chesnokov, N. Golovanov, N. Danilin, S. Zharov, A. Egorov and others.

What has been said gives the right to assert that we can be fruitful in history, provided, like S. Smolensky, we will with intense effort learn from our forefathers, carefully looking at the value of their professional and life experience.

Key words: church singing; znamenny chant; music education; enlightenment; pedagogical activity.

Постановка проблеми. Сучасна система національної освіти, у тому числі музичної, знаходиться на шляху реформування і реорганізації. Створюючи нові навчально-виховні моделі, корисно звернутися до зразків, перевірених часом, створених людьми, чії імена вписані до європейського наукового і культурного фонду. Яскравим прикладом зазначеного видається життя і діяльність Степана Васильовича Смоленського (1848–1909) – педагога, ученого-медієвіста, композитора, регента, реформатора системи музичної освіти, громадського й культурного діяча, ідеолога Нового напрямку в православній духовній музиці кінця XIX – першої половини XX ст.

Видатний діяч музичної культури XIX ст., С. Смоленський, стимулював розвиток плідного напрямку в духовній музиці зверненням до стародавніх традицій, заснованих на знаменному співі. Формування ідеології музиканта-педагога, культивування і затвердження його переконань стало можливим багато у чому завдяки підтримці двох його сучасників, видатних педагогічних діячів – М. Ільмінського і С. Рачинського. У поточному році виповнюється сто десять років з дня смерті С. Смоленського, що слугує додатковою мотивацією звернення до його постаті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатостороння обдарованість С. Смоленського, втілена в різних сферах діяльності, привертає наполегливу увагу сучасних музикознавців. Так, Т. Батурина систематично досліджує вклад фігуранта у підготовку вчителів-музикантів, а також вивчає його шкільну методику викладання співу (Батурина, 1991). О. Борисовець у своєму дисертаційному дослідженні простежує наукову роботу Степана Васильовича в контексті діяльності Товариства любителів церковного співу (Борисовець, 2008). Н. Кабанова проводить копітку працю по вивченню величезного архіву С. Смоленського, що знаходиться в архівосховищах Казані, Москви, Петербургу (Кабанова, 2005). Багаторічні аналітичні викладення, що стосуються православної духовної музики кінця XIX–XX ст., її діяльних учасників, включаючи С. Смоленського як ключової постаті цього творчого напрямку, належать групі вчених на чолі з М. Рахмановою (Рахманова, 1990; 2002). Проведені наукові дослідження допомагають оцінити глибину особистості Степана Васильовича, усвідомити вагомність результатів його масштабної діяльності. Проте у відомих наукових дослідженнях не приділяється належної уваги осмисленню важливості становлення ціннісних переконань фігуранта, умов їх зародження.

Мета статті – розкрити особисту взаємодію С. Смоленського з М. Ільмінським, С. Рачинським, оцінити вклад останніх у формування і розвиток його світоглядних позицій, що визначили спрямованість його подальшої професійної діяльності.

Вклад основного матеріалу. Не маючи спеціальної музичної освіти, автодидакт в області церковно-співочого мистецтва, С. Смоленський зумів осмислити і провидіти цінність колись втраченого культурного пласта, який корениться в стародавній традиції церковного співу, що ґрунтується на знаменному розспіві.

Наукові, музично-співочі й педагогічні прозріння і концепції С. Смоленського зародилися на зорі трудової діяльності, в Казанський період життя, відмічений близьким спілкуванням і співпрацею з Миколою Івановичем Ільмінським і Сергієм Олександровичем Рачинським. Завдяки їх прозорливому керівництву, товариській підтримці і проявленій добрій увазі, у біографії С. Смоленського реалізувалися

багато проектів і розвинулися приховані здібності й таланти. Вони стали мудрими наставниками Степана Васильовича в роки його становлення як майбутнього директора Синодного училища і хору, зігравши доленосне значення в його житті.

Микола Іванович Ільмінський (1822–1891) – орієнтолог, педагог-місіонер, біблеїст, займає особливе місце у біографії Степана Васильовича Смоленського. Знаходячись у близькій спорідненості зі С. Смоленським по лінії матері, М. Ільмінський був його хрещеним батьком, що узяв на себе роль духовного наставника і друга.

Наукові праці «золотої голови» М. Ільмінського охоплюють велику галузь знань, а саме: теологія, лінгвістика, іноземний переклад, педагогіка, місіонерство. Його теоретичні дослідження, їх практична реалізація, що не втратили своєї актуальності і в наші дні, ставлять Миколу Івановича в ряд видатних діячів православної просвіти численних народів Поволжя, Приуралля, Сибіру. «Більшість народів Сходу і Півдня Росії, – відмічає дослідник спадщини М. Ільмінського, А. Фокін (Фокин), – зобов'язані йому надбанням писемності, зародженням книгодрукування, поширенням грамотності».

Син пензенського священика, М. Ільмінський закінчив семінарію і фізико-математичний факультет Казанської духовної академії, де, окрім основного курсу з великим успіхом почав вивчати єврейську, арабську, татарську, а також класичні мови. Після закінчення навчання (1846) М. Ільмінський був залишений в академії як бакалавр східних мов. В той же час він викладав математику і природничі науки, які згодом змінив, перейшовши на кафедру єврейської мови. В 1847 р. педагог-місіонер увійшов до комітету з перекладу богослужбових книг татарською мовою. За переклад Літургії Іоанна Златоустого М. Ільмінського нагородили поїздкою на Схід, де він провів три роки, вивчаючи іслам, арабську, турецьку і персидську мови, відвідавши Єгипет, Палестину та Сирію¹.

По поверненні в Казань М. Ільмінський викладає на місіонерському відділенні духовної академії, де поглиблюється в питання релігійних суперечок мусульманських чуток. Гнучкий і рухливий розум

---

¹ Тут і далі наводяться дані, приведені С. Смоленським (1905), А. Фокіним (2012).

молодого викладача підказав йому, що єдиним засобом переконання прихильників ісламу повинна стати освіта, за допомогою якої іновірці у своїх роздумах самі прийдуть до розуміння християнства. Місіонер в мусульманському середовищі має бути не лише і не стільки проповідником, скільки педагогом, здатним відкрити для безграмотного населення ази просвіти, що ґрунтуються на православній вірі.

Упродовж майже трьох десятиліть Микола Іванович працював по наміченому їм шляху освіти і просвіти хрещених інородців від Поволжя до Сибіру, від одиничного просвітництва до залучення до справи маси людей.

Заслугою М. Ільмінського стала розробка системи освіти інородців, концепція якої в корені відрізнялася від передуючих. Його просвітницька стратегія базувалася на двох засадничих складових, а саме: по-перше, навчання повинне відбуватися на рідній мові, обов'язково народній, не книжній або штучно створеній; по-друге, учителями мають бути вихідці з народного ж середовища, тобто інородці.

Початок організації інородницьких шкіл був покладений зусиллями М. Ільмінського в 1863 р. відкриттям першої Центральної хрещено-татарської школи у Казані. Наступним кроком став початок роботи Казанської інородницької вчительської семінарії в 1872 р. з метою підготовки вчителів для місіонерської роботи з початковими чуваською, марійською, удмуртською і мордовською школами при ній. З перших днів відкриття семінарії на посаду викладача співу, пізніше з історії й географії був запрошений С. Смоленський, пропрацювавши в ній 17 років.

Засновникові і беззмінному директорові Казанської інородницької семінарії, М. Ільмінському, належить ряд підручників для неруських шкіл і методичне керівництво для їх учителів, а також переклади татарською мовою Книги Буття (1863), Євангелія від Матфія (1855) та ін. Блискучі знання церковнослов'янської мови дозволили М. Ільмінському підготувати і видати Учбові Часослів, Псалтир, Октоїх, а також Євангеліє, в якому були враховані граматичні й орфографічні особливості прадавнього Остромирова списка.

Розділяючи місіонерсько-просвітницькі переконання свого хрещеного батька, С. Смоленський цілком зосередив свою увагу на ви-

кладанні церковного співу, забезпечуючи практичні заняття відсутньою на той момент методичною літературою. З цією ж метою за пропозицією директора семінарії С. Смоленський підключився до масштабного проекту з перекладення православних культових піснеспівів на мови малих народів Поволжя. Одним з таких навчальних посібників стали «Голосові вправи з уроків хорового співу в Казанській вчительській семінарії» (1876), що уперше дали неруському населенню Поволжя можливість навчатися співу.

Тут же в Казані за сприяння М. Ільмінського розкрилася нова сторінка в житті С. Смоленського, його глибоке занурення в область палеографічних досліджень. Поштовхом слугувало його зближення із старообрядцями, що наблизило майбутнього ученого-медієвіста до вивчення церковних стародавніх збірок, викладених крюковими знаками. Результатом копіткої праці стали перші роботи медієвіста, серед яких відзначена Макаріївською премією «Азбука знаменного співу (повідомлення про согласнейші помети) старця Олександра Мезенця (1668 роки)» (1888).

Після смерті подвижника-просвітителя, його школи стали відчувати тиск з боку як державних чиновників, так і мусульманської духовної влади. Представники мусульман звернулися до П. Столипіна з вимогою закрити школи М. Ільмінського і відновити мусульманські училища. У відповідь на розпочаті гоніння і утиск справи улюбленого вчителя і наставника, С. Смоленський опублікував статтю «На захист освіти східно-російських інородців по системі М. І. Ільмінського» (1905), де, з властивими йому відвертістю і сміливістю, красномовно довів необхідність підтримки системи інородницької освіти.

Малюючи портрет Учителя з великої літери, С. Смоленський мимоволі зупиняється на тих рисах характеру М. Ільмінського, які властиві йому особисто, а саме: незламне жадання справедливості й наполегливість у своїх переконаннях; невідступне і непохитне ні перед яким начальством і казенщиною ведення справи, спрямоване на просвітництво та освіту молоді; демократичність спілкування; терпіння і лагідність у поводженні з підлеглими й учнями; безмежна працездатність, яка доходила до самопожертви; зневага особистими інтере-

сами і часом; євангельська всепрощаюча любов до людей, самовіддане служіння їм.

Основоположні педагогічні принципи Миколи Івановича, серед яких: віра і довіра людям, вміння цінувати і берегти їх; повага свободи кожного співробітника і учня, були ввібрані і перенесені С. Смоленським у власну педагогічну практику, що була реалізована в навчальних закладах Москви і Петербурга.

Аналізуючи життєдіяльність обох фігурантів, проведемо деякі паралелі відносно їх праці, де кожен зробив свій внесок в ту чи іншу галузь знань:

– «апостол Поволжя» М. Ільмінський підготував низку методичних матеріалів богословського призначення; в свою чергу, С. Смоленський виступив «церковно-музичним апостолом», створивши «Курс церковного співу», для майбутніх учителів-місіонерів, що працювали найвіддаленіших регіонах з населенням малих народів²; для роботи над «Курсом...» Степан Васильович залучав учнів, тим самим демонструючи здатність заражати своїми ідеями однодумців;

– М. Ільмінський активно працював у сфері перекладу, роблячи богослужбову літературу доступною іноземцям, опублікував низку статей, в яких поділився своїми відкриттями щодо пристосування російського алфавіту до інших мов; паралельно йому С. Смоленський дешифрував, перевів на сучасну нотацію стародавні церковні піснеспіви, тим самим адаптуючи їх для вживання в сучасних умовах;

– М. Ільмінський ініціював і очолив Братство св. Гурія, що ставило собі за мету широкі місіонерські і благодійні завдання; близькі ідеї виношувалися й С. Смоленським в кінці життя, під час організації ним Усеросійських регентських з'їздів, що проводилися на базі Синодального училища, де збиралося понад 400 учасників;

– наукові дослідження обох фігурантів зажадали подальшого просування і розширення меж їх функціонування. Відкриттю М. Ільмінським «Перекладацької комісії» (1877), яка виконувала роль науково-просвітницького центру, вторить заснування С. Смоленським

---

² Ця праця витримала сім видань і до 1917 р. залишалася єдиним підручником зі співу.

бібліотеки стародавніх церковних рукописів, що йменувалася синодальними «Вівтарем Синодального училища», яка зіграла роль практичної лабораторії для наукових розвідок в області медієвістики.

Останнім за часом, але не за значенням своїм учителем С. Смоленський називав Сергія Олександровича Рачинського (1833–1902) – професора і засновника кафедри фізіології рослин Московського університету, педагога, що заслужив іменування «апостола народної освіти», члена-кореспондента Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук.

С. Рачинський здобув блискучу університетську освіту, в 20 років закінчивши фізико-математичний факультет Московського університету. Продовжив своє навчання в Німеччині, де захопився ботанікою, філософією, а також історією мистецтв і музикою. Заняття останньою зблизили його у Веймарі з Ф. Лістом, який згодом написав хор на слова свого російського друга³.

Під час роботи в університеті, куди він повернувся після закордонного стажування в 1858 р., проявилися незвичайні душевні якості С. Рачинського. Разом зі своїм братом Костянтином він щорічно жертвував 500 карб. сріблом на закордонні поїздки студентів-випускників для вдосконалення їх знань в області математики і природничих наук. Конфлікт з керівництвом університету призвів до добровільної відставки молодого професора, що стало причиною його від'їзду до рідного маєтка у с. Татєв, де в 1875 р. на власні кошти їм була побудована школа для сільських дітей.

Через 20 років, завдяки особистим старанням і фінансовій підтримці С. Рачинського функціонувало вже десять новостворених шкіл і лікарня для селян. Таким чином, подібно до Казанської хрещено-татарської школи М. Ільмінського, Татєвська школа перетворилася на своєрідний педагогічний і освітній осередок мережі народних сільських шкіл.

Знайомство С. Смоленського й С. Рачинського сталося на православно-народницьких засадах. Педагог-народник мав на увазі під системою освіти початкове навчання, де школа б виконувала не тіль-

---

³ Тут і далі наводяться дані, наведені І. Соловьевим (2002).

ки дидактичну функцію, а й була базою християнського виховання й освіти. Не володіючи яскравими адміністративно-організаційними якостями, властивими М. Ільмінському, «Татєвський старець» являв приклад рідкісного педагогічного таланту, проповідницького обдарування, найширших знань у галузі літератури, музики й живопису. Далекоглядність суджень й глибоке пізнання стародавніх церковних піснеспівів давали С. Рачинському право брати активну участь у науковій та педагогічній діяльності С. Смоленського.

Сказане підтверджує велика робота, проведена С. Смоленським по гармонізації «Найголовніших піснеспівів Літургії, Всенощного бдіння, молебного співу і панахиди» (1893 р.). Розпочата за наполяганням Татєвського наставника, вона зіграла доленосне значення у житті казанського педагога-музиканта. Відсутність крилосного репертуару, що відповідає обмеженим можливостям сільської парафії, але при цьому здатного виховувати молодь у душі православної самосвідомості, тобто заснованого на корінних стародавніх мелодіях, послугувало головним спонукальним поштовхом для звернення до подібних перекладань. Написані незадовго до перших опусів майбутніх корифеїв Нового напрямку в церковній музиці, ці авторські перекладання стали піонерами на шляху відродження споконвічного співочого мистецтва.

Будучи однією з центральних фігур у справі реформування народної освіти шляхом реорганізації церковно-парафіяльної школи, що розглядалося як головна просвітницька зброя, С. Рачинський, крім того, мав близькі зв'язки з авторитетними і впливовими державними діячами, що дозволяло «на пряму» лобіювати ідеї свого молодшого друга. У цьому випадку мається на увазі дружба Сергія Олександровича з обер-прокурором Св. Синоду К. Победоносцевим, із благословення якого С. Смоленський впровадив новаторські на той час ідеї виховання майбутніх церковно-співочих кадрів. Реформи, проведені С. Смоленським у Москві й Петербурзі, докорінно спиралися на систему освіти С. Рачинського. А саме:

– навчальні програми профільних музичних предметів базувалися на матеріалі, що містить елементи народної музики і знаменного розспіву;

– у виховній системі застосовувалося дитяче самоврядування, засноване на довірливих відносинах дітей один до одного і глибокій поваги до вчителя;

– близький контакт учителя з учнями не тільки під час навчання, а й після закінчення рідної *alma mater*. Багаторічне листування С. Смоленського зі своїми колишніми учнями, що зверталися до нього за порадою і допомогою, схоже з величезним листуванням С. Рачинського з широким колом респондентів, що склало більше десяти рукописних томів загальною кількістю близько тисячі сторінок;

– акцент на позакласне життя учнів, підготовка і проведення різноманітних концертів, свят, постановка дитячих вистав, опер, спільного відвідування виставок, музеїв можна порівняти з Татевською школою, в якій С. Рачинський жив однією сім'єю зі своїми вихованцями, проводячи з ними вільний час, організовуючи гуртки з малювання, літератури, трудового виховання;

– проходження безперервної педагогічної практики, що передбачає керівництво старших учнів молодшими, а також практика синодалів в школах Москви, крилосах православних церков і монастирів. С. Рачинський завжди був відкритий для передачі свого унікального досвіду. Татевська школа стала базою практики не тільки для своїх же випускників, а й для учнів з Японії, яких надсилав земляк і друг Сергія Олександровича святий рівноапостольний Миколай (Касаткін), архієпископ Японський. Відкриваючи в Японії духовні навчальні заклади, владику Миколай прагнув враховувати педагогічний досвід свого однодумця з Татєва.

Висновки. Перелік зробленого С. Смоленським під животворчим впливом двох видатних особистостей – М. Ільмінського і С. Рачинського – можна множити, занадто великий «багаж», що залишився цим неординарним діячем. Потужний моноліт в особі поліглата й управлінця М. Ільмінського, що відтіняється витонченістю художньої, але при цьому «лагідно наполегливої» натури педагога-творця С. Рачинського, помножився й сторницею повернувся в особистості Степана Васильовича. У свою чергу, приклад життя і діяльності С. Смоленського задав високий тон і вказав вектор руху для багатьох гідних поваги музикантів, педагогів, хормейстерів, учених.

Віра фігуранта в цілющу силу народної пісні й її однокорінного елемента в церковному співі – знаменного розспіва, надихнула широке коло композиторів, згуртованих в єдине ціле Нового напрямку в духовній музиці. По дорозі відродження стародавніх православних традицій пішли учні та колеги Степана Васильовича – П. Чесноков, О. Кастальський, С. Рахманінов, О. Гречанінов, О. Нікольський, М. Голованов, К. Шведов, Вік. Калининков та ін.

Ставши одним із засновників медієвістики в сфері церковної музики, С. Смоленський окреслив головні складники наукового пошуку в питаннях історії й теорії православного культового співу. У числі його учнів і послідовників, які відгукнулися на заклик вченого відтворити справжню картину співочої старовини, – імена А. Преображенського, О. Нікольського та ін.

Обдарований педагог і системно мислячий організатор, С. Смоленський, акумулюючи і синтезуючи ідеї й напрацювання засновників Казанської учительської семінарії і Татевської сільської школи, удосконалив й оздоровив систему освіти регентів і вчителів церковного співу. Очоловані ним Московське Синодальне училище і хор, Петербурзька співоча капела і регентське училище явили приклад зразкових музичних закладів, школу яких пройшли найвидатніші хормейстери минулого століття: П. Чесноков, М. Голованов, М. Данілін, С. Жаров та ін.

Сказане дає право стверджувати, що ми можемо бути плідними в історії за умови, якщо подібно до С. Смоленського з напруженим зусиллям учитимемося у своїх попередників, ретельно вдивляючись у цінність їх професійного й життєвого досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

Батурина, Т. Н. (1991). *Проблема подготовки учителей-музыкантов в педагогическом наследии С. В. Смоленского*. (Дис. ... канд. пед. наук). Московский государственный педагогический университет имени В. И. Ленина. Москва : 205.

Борисовец, Е. А. (2008). *Научная деятельность Степана Васильевича Смоленского в Обществе любителей древней письменности*. (Автореф. дис. ... канд. искусствоведения). С.-Петербург : Российский институт истории искусств, 22.

Кабанова, Н. И. (2005). *Рукописное наследие С. Смоленского, проблемы и задачи целостного анализа*. (Дис. ...канд. искусствоведения). Москва : Московская государственная консерватория имени П. И. Чайковского, 203.

Рахманова, М. П. (1990). Огромное и еще едва тронутое поле деятельности. *Советская музыка*, 6, 67–74.

Рахманова, М. (2002). От научного редактора. Русская духовная музыка в документах и материалах. Т. IV. (с. 7–12). *Степан Васильевич Смоленский. Воспоминания* : Казань, Москва, Петербург. Москва : Языки славянской культуры.

Соловьев, И. (2002). *С. А. Рачинский. Татевская школа* : Док. Очерки. Тверь : Твер. обл. кн.-журн. изд-во : Твер. обл. тип., 160.

Смоленский, С. В защиту просвещения восточно-русских инородцев по системе Н. И. Ильминского. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Ilminskii%CC%86/v-zashhitu-prosvshhenija-vostochno-russkih-inorodtsev-po-sisteme-n-i-ilminskogo/#sel=1;1,2;11

Фокин, А. Николай Ильминский: развенчание мифов. Retrieved from http://ruskline.ru/analitika/2012/08/30/nikolaj_ilminskij_razvenchanie_mifov/

REFERENCES

Baturinskaya, T. N. (1991). *Problema podgotovki uchiteley-muzykantov v pedagogicheskom nasledii S. V. Smolenskogo* [The problem of training teacher-musicians in the pedagogical heritage of S. V. Smolensky]. (Candidate's thesis). Moskva : Moskovskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet imeni V. I. Lenina, 205. [In Russian].

Borisovets, Ye. A. (2008). *Nauchnaya deyatel'nost Stepana Vasilevicha Smolenskogo v Obshchestve lyubiteley drevney pismennosti* [Scientific activity of Stepan Vasilyevich Smolensky in the Society of amateur ancient writing]. (Extended abstract of Candidate's thesis). S.-Peterburg : Rossiyskiy institut istorii iskusstv, 22. [In Russian].

Kabanova, N. I. (2005). *Rukopisnoe nasledie S. Smolenskogo, problemy i zadachi tselostnogo analiza* [Manuscript heritage of S. Smolensky, problems and tasks of holistic analysis]. (Candidate's thesis). Moskva :

Moskovskaya gosudarstvennaya konservatoriya imeni P. I. Chaykovskogo, 203. [In Russian].

Rakhmanova, M. P. (1990). *Ogromnoe i eshhe edva tronutoe pole deyatel'nosti* [A huge and barely touched field of activity]. *Sovetskaya muzyka*, 6, 67–74.

Rakhmanova, M. (2002). Ot nauchnogo redaktora. *Russkaya dukhovnaya muzyka v dokumentakh i materialakh*. T. IV. (s. 7–12). *Stepan Vasil'evich Smolenskiy. Vospominaniya: Kazan', Moskva, Peterburg* [From the scientific editor. Russian sacred music in documents and materials. T. IV. (pp. 7–12). *Stepan Vasilievich Smolenskiy. Memories: Kazan, Moscow, Petersburg*]. Moskva : Yazyki slavyanskoj kul'tury`.

Solov'ev, I. (2002). *S. A. Rachinskij. Tatevskaya shkola: Dok. Ocherki* [S. A. Rachinsky. Tatev School : Documents. Essays]. Tver' : Tver. obl. kn.-zhurn. izd-vo : Tver. obl. tip., 160.

Smolenskiy, S. V zashchitu prosveshcheniya vostochno-russkikh inorodtsev po sisteme N. I. Ilminskogo [In defense of the education of East Russian foreigners according to the system of N. I. Ilminsky]. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Ilminskii%CC%86/v-zashchitu-prosveshhenija-vostochno-russkikh-inorodtsev-po-sisteme-n-i-ilminskogo/#sel=1:1,2:11

Fokin, A. Nikolay Ilminskiy: razvenchanie mifov [Nikolai Ilminsky: the debunking of myths]. Retrieved from http://ruskline.ru/analitika/2012/08/30/nikolaj_ilminskij_razvenchanie_mifov/

Стаття надійшла до редакції 14.05.2019 р.